

Bakk István-Bakk Erzsébet

ADALÉKOK A PÁLOS IRODALOMHOZ ÉS A PASSIÓ JÁTÉKOKHOZ
„A kis termetű Csanádi Adalbert testvéréről”

„Megírtam még az Úr szenvedésének történetét
ritmikus mértékben népnyelven...”¹

A litteratura vagyis az írástudás egyszerre volt tudomány és művészet; a Gyöngyösi-korabeli történeti művek is magukban hordták ezt a kettősséget akár magyar, akár latin nyelven íródtak. A Budai krónika sajátossága, hogy hosszabb-rövidebb verseket is iktat be elbeszélései közé, ez a Vitae fratrum-ban is szokásos művelet. Gyöngyösi forrásközlésében Csanádi Adalbertől és más rendtársak is az eredetileg magyar nyelven írt verseket csak akkor fordították latinra, ha világ elé akartak lépni, mert különben lenézték, kigúnyolták volna.² A rovásírás leképezte a beszélt nyelvet, a magyart. A latin nyelv nem tudta lefedni már a nyelvjárások miatt sem. Az oktatás magyarul történik, hiszen a magyar pálosok küldetése, hogy visszaáramoltassák, amit ők (szerzetesek) az egyetemeken tanultak a különböző néprétegekbe. Ez is tette őket ilyen népszerűvé. Ahogyan ezt baranyai Decsi János írta:

„Miért is ezen betűket nemcsak arra tartom érdemesnek, hogy minden iskolában tanítsák és a gyermekekbe csepegtessék, hanem arra is, hogy minden rendű honfitársunk, gyermekek, öregek, férfiak, asszonyok, nemesek, parasztok, egyszerű: mindazok, akik azt akarják, hogy magyarnak neveztessenek, tanulják meg.” Baranyai Decsi János a rovásírás tanításáról.³ De a nagyobb fedél

készítésénél, ahol több csoportban dolgoztak az ácsok, az általuk készített főállásokat, szarufa bokrokat, az elhelyezési beszámozáson kívül – amelyek mindig rovás jelek voltak, szintén rovás-írással jelölték.⁴

Ma már olyan ismeretek birtokában vagyunk, melyek alapján nemcsak általánosan a rend történetéről vannak információink, hanem a rendnek a zenei múltját is feltárhatjuk a pálos rendi kottairás által. Tovább menve: a ferencesek stílusához hasonlít csak a korabeli pálos kéziratokban találunk bizonyos énekeknel (például: Credo).⁵ Pesten a szerzetesek, így a pálosok elsősorban a Belvárosban helyezkedtek el. A rendházakról elnevezett közterületek: Ferenciek tere és utcája, Szerviták tere, Pálosok utcája (ez utóbbi érdekessége, hogy

Crispus Salvstivsnask ket Historiaia... Cibinii, 1595. (Erdélyi Múzeum III. 1815. Kazinczy.) – Adagiorvm Graeco Latino Vngaricorvm Chiliades quinque,... Barthphae, 1598. (Ism. Vasárnapi Újság 1869. 39. sz. Bud. Közlöny 1870. 9. sz. Eötvös Lajos.)

Joannes Decius Barovius Joanni Telegdio S. P. D. Ex foro Siculorum, die 5. Martii 1598. (Levél Telegdihez a Hunn-Scytha írásról, mely legelőször Telegdinek, Rudimenta praeae Hunnorum linguae, brevibus quaestionibus et responsionibus comprehensa. Lugduni Batav. 1598. cz. könyvének elején és Bod, M. Athenasának is az elején 1766. jelent meg.)

Bucsuversek a vittenbergai egyetemről hazatérő magyar ifjakhoz: Tankó Miklóshoz (1588., görög vers 16 sor), Tolnai S. Jánoshoz (1588., latin 40 sor), Újfalvi Pécsi Zsigmondhoz (1589., 28 sor), Eszlári F. Demeterhez (1589., 32 sor), Joannis Decii Barovii Commentariorum De rebus Vngaricis (Dec. X. D. XI. Liber 1. 2.) Pest, 1865. (Monumenta Hungarica II. oszt. XVII. kötet. Közli Toldy Ferenc a szerző életrajzával. Baranyai Decsi János Magyar történetiája 1592-98. c. latinul írt magyar történetéből fennmaradt rész. Ism. Budapest. Szemle. Uj F. IX. X. 1867-68. Garády. Budapesti Közlöny 1867. 158. sz. Szilágyi S.) Levele Hunyadi Ferenchez, M.-Vásárhely, 1596. augusztus 16. (Tört. Tár 1881. 473.)

⁴ Sebestyén Gyula: Rovás és rovásírás (Tally marks and runic script) (Budapest, 1909); A magyar rovásírás hiteles emlékei (Authentic monuments of the Hungarian runic script) (Budapest, 1915); Szakács Gábor és Fridrich Klára munkái a rovásírásról

⁵ Magyar zene: Volume 37. 1998.

¹Csanádi Adalbert In: Gyöngyösi Gergely. Arcok a magyar középkorból, Ford. Árva vince – Csanádi Adalbert, Csonka Ferenc: 70. A kisméretű Csanádi Adalbert testvéréről p. 207.

² Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete, Fráter György Alapítvány, 1998. p. 18.

³ Hodoeporicon Itineris Transylvanici, Moldavici, Russici, Cassubii, Masovici, Prussici, Borussici, Pomerani, Marchici et Saxonici, exantlati 1587... Witebergae, 1587. (M. Szemle 1892.)

Syntagma Institvtionvm Jvris Imperialis ac Vngarici, qvatvor perspicvis qvaestionvm ac responsionvm libris comprehensvm. Claudiopoli, 1593. – Synopsis philosophiae in privatum memoriae subsidium, thesibus et velut aphorismis quibusdam comprehensa et ad disputandum proposita in Academia Argentiniensi... Witebergae, 1595. – Az Caius

a rend távozása után Rác, majd Szerb utca lett. A pálosok a legelső magyarok, akik kimutathatóan Argentína földjére léptek; nem emigránsok voltak, hanem pálos rendi szerzetesek, az egyetlen magyar alapítású rend tagjai, amint azt VI. Sándor pápa 1494-ben a Tordesillai Egyezményben meghatározta.⁶

„A Pálos rendnek a középkorban 150 kolostora volt a Nagy Magyarország területén. Van egy dolog, amiről nem akar tudni a magyar történelem. (...) Szombathelyi Tamás generális búcsúztat magyar pálosokat, akik VI. Sándor pápa megbízásából mennek Amerikába, hogy ott hittérítést végezzenek. Főleg az indiánok között jártak, és emléküik ma is él. Spanyolország és Portugália szembe fordult egymással, és megint VI. Sándor kéri fel a pálosokat, hogy csillagászati eszközökkel húzzák meg a határvonalat a két veszekedő hatalom között. (Az akkoriban egy nagyon komoly tudomány volt.) A spanyolok elfoglalják Guatemalát, 300 pálost kivégeznek, néhányat pedig csónakba ültetnek, és elküldik őket a világ végére. Guatemalában, ahol a pálosok éltek, húzódik egy hatalmas hegyvonulat. Ebben vannak a remetefülkék, barlangok, amelyek falain még ma is elég sok rovásírás jel található. Ezek a speciális pálos rovásírás elemei, melyről a magyar tudományos rovásírás képviselői nem vesznek tudomást. (Walterné Fehér Anna könyvében tesz róla említést, és egy német szerző is idéz a pálos rovásírás emlékekből.)”

Árva Vince atya külföldön is felkereste a Pálos emlékhelyeket, a lisszaboniról így ír:

„Lisszabonban felkerestem a volt pálos templomot. Ez egy csodálatos, hatalmas bazilika tele aranyoszlopokkal. A pátriárka titkára kísért el oda, aki megkérdezte, kik azok a szentek a templomban. Mondtam, hogy az ott Boldog Özséb, a rend alapítója. A titkár elcsodálkozott, hogy egy ekkora szent van a templomukban. Ott nagyon tisztelik a pálosokat. Hívott a pátriárka, hogy menjek ki, de akkor egymagam nem mertem nekivágni. Ha a jóisten megadná, hogy itthon helyreállítsuk a rendet, azonnal hívnék portugál fiatalokat képzésre. A pátriárka meghívására tehát azt

válaszoltam, hogy ha Magyarországon sikerül legalább egy kolostort visszaállítani, Lisszabonban fogom folytatni. (A lisszaboni levéltárban nagyon sok pálos vonatkozású anyag van.)”⁷

„A nagyheti-húsvéti misztériumjátékok kérdésének hazai irodalma igen nagy. Tudósaink szinte másfél évszázadon keresztül sokat értekeztek arról a kérdéstről, hogy voltak-e a magyarságnak is a középkorban nemzeti nyelvű városi passiójátékai vagy sem. Az érvek és ellenérvek jól ismertek; elsősorban a hazai városok fejlődésének sajátosságával, a magyar anyanyelvű polgárság kulturális fokával próbálták magyarítani azt a tényt, hogy nálunk ilyesfajta magyar nyelvű játékokról konkrét feljegyzés nem maradt fenn. A hosszú vita ellenére a végső szó még nem hangzott el ebben a kérdésben.” Tény, hogy magyar nyelvű pálos iskoladrámák szövege a XVII–XVIII. századból maradtak ránk.⁸ A húsvéti latin nyelvű liturgikus játékokból középkori szertartáskönyvekben több is előfordul. A Pray Kódexnek nevezett Sacramentarium sokszor emlegetett „quem queritis” szövege, a Hartwick győri püspök Agenda Pontificalisában fennmaradt Officium sepulchri etc. Ismeretesek még a középkorból magyar Mária-siralmak is, amelyek – más országok passiószövegeinek tanúsága szerint is – a misztériumjátékok szerves részét alkották.⁹ Kardos Tibor a latin és magyar kódexirodalmunkban számos passiószöveget talált.¹⁰

⁷ Árva Vince atya: A Pálos rend története, <<http://www.dobogommt.hu/dobogo/irasok.php?id=20050101092846&nev=Egy%E9b>>2012. május

⁸ Bakk István PhS - Bakk Erzsébet PhS: Pálos-drámák a nevelés szolgálatában

<<http://www.szentozseb.hu/modules.php?name=topics&file=olvas&cikk=palosok-4d3841a30ee0b>>2012. május 22.

⁹Lásd erről bővebben Dr. Gyárfás Ágnes tanulmányát. In: Bakk István-Bakk Erzsébet-Gyárfás Ágnes: Pálos Passió, MBE Miskolc, 2011. 141. p.

¹⁰ Forrás: Dömötör Tekla: Naptári ünnepek - népi színjátékszáz Nagyheti misztériumjátékok

<<http://mek.oszk.hu/04600/04696/html/dtnaptari0019/dtnaptari0019.html>>

⁶ Ladislao Kurucz: Húngaros en la Argentina, Ediciones Biblioteca Nacional, 1999. 320 p.

Mária siralom
Passió-részlet a Nádor-kódexből

Látván az Szíz Mária ő szent Fiát, hogy immár mindönöstől fogva megfogyatkozik vala és semmit nem mond vala neki nehezelvén, hogy a tolvajnak szólna, igön meg kezdé nehezülni és mondani: „Én édös fiam, hallatik a te szód én filemben, mire nem könyörüszt én rajtam jonhodnak keserűségével, hiedem nékil engömet megaszni és meg hagysz fogyatkozni! És aláfolly vala a vér négy felől az szájáról, kezeiről és lábairól, ki megszegeztetött vala, és ő orcájából mindön szépség kifogyott vala. Mert mindön emböri állatnál dicsősb láttatik vala dísztelenbnek. És látom vala enmagamat elválni tőle, kit sziltem vala, mert egyéb sem vala, hanem neköm csak egyetlenegy vala. Azért fogott vala engömet bánat és nem vala, honnan valami kevés vigasságot vennék. Ó én szerető fiam, te elmenésöd általjárá én lelkömet, te szavid megkeserítnek engömet! De mondom, én fiam, ki adja énneköm, hogy én meghaljak érted, én szerető édes fiam? Ó én nyavalyás, mit tegyek, mert meghal az én szerető fiam! Mire nem hal vele öszve meg itt ő bánatos anyja? Én fiam, ó egy, egyetlenegy édös fiam, ne akarj engömet elhagyni! Vonj avagy húzz utánad tehozjád, hogy haljak veled öszve meg!

Ó halál, ne akarj énneköm engedni, tenmagad énneköm mindönnek fölötte kellesz, szaggasd meg erőmet, avagy adj kénnak, avagy fiamval öszve éljek! Szerető egyetlenegy fiam, egyetlenegy örömem, és lelkömmnek előtte mindön vigasságom, tegyed, hogy én haljak meg mastan itt! Nám tégödet halálra szültelek volt, ó én szerető fiam, esmerjed meg te nyavalyás anyádat, hallgass meg én imádságomat! Illik, hogy a fiú meghallgassa elhagyott anyját, kérlek, hallgass meg engömet és fogadj a te keresztfádra, hogy kik egy testből élnek és egy szerelmmel egymást szereték, egy halállal haljanak.”

Monda a zsidóknak: „Ó kegyötlen zsidók, ó nyavalyás zsidók, ne akarjatok énneköm engedni, mert egyetlenegy fiamat megfeszítettétek, anyját is megfeszíthetők, avagy akárminemű halállal megöljétek! Ó énneköm, mert élet meghal és az idvösség megöletik és földből kivettetik anyjának mindön kencse, mire az ő anyja utána bánatban él. Vegyétek anyját fiával öszve!

Ó drágalátos fiam, ó kegyelmes szülöttem, irgalmazz és fogadjad anyádnak veled öszve a keresztfán, hogy éljen veled halálnak utána mindönkoron! Semmi édösb énnéköm, hogy tégödet az keresztfán ölevén meghaljak, semmi neköm keserűbb, mint halálod után való életöm. Ó énnéköm, szerető Jézus, ím meghalok hiedem nékil és Simeonnak tőre én szívemet általveri. Ó énnéköm, mely bánatos a te elmenésöd éntőlem! Ó én szerető fiam, megfeketüle neköm a nap és e velág megfogya! Ó jaj énnéköm, mert te neköm atyám, jegyösem, fiam, uram és mindönöm! Immár élök atyám nékil, jegyösöm nékil, özvegyül, magzatomtól megpusztulok, Úrtól elválasztatom, mindönt elvesztök. Ó én édös fiam, mindönthető, de nem akarod, hogy én veled öszve meghaljak, neköm hagyj valamely kegyös tanácsot!”

Kinek felele Jézus, Szent Jánosról mondván: *Asszonyembör, ím, te fiad!* (János 19,26).¹¹

Csanádi Albert pálos szerzetes, író és költő, a szentbeszédeken kívül latin és magyar verseket írt. A Passiót magyar versekben írta meg, ezt azért is tudjuk, mert Gyöngyösi Gergely¹² pálos-történe-

¹¹Nádor-kódex 270–277. Nytár 15. 217–218. Forrás:

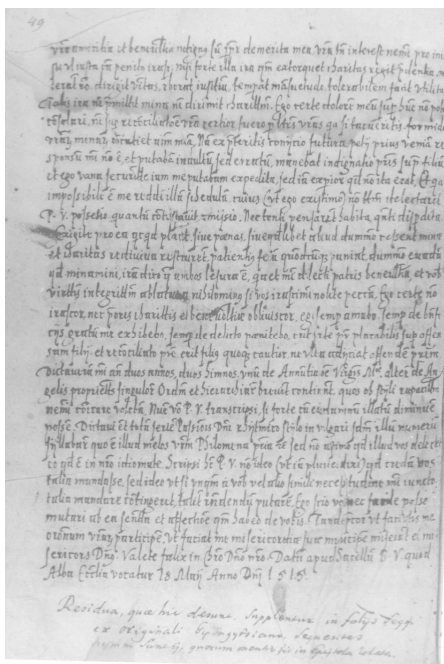
<http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madassgy/index.php?file=465_473_Elmeledesek_es_imadsagok#3> 2012. május 17

¹²Gyöngyösi Gergely: *1472 körül született a Heves megyei Gyöngyösön*. 1493-ban beiratkozott a krakkói egyetemre, ahol 1495-ben babérkoszorús fokozatot szerzett. Ekkor belépett a pálos rendbe, ahol rendi hitszónokként működött. 1512-1519 között a római Santo Stefano Rotondo pálos kolostor perjele, 1520-tól pedig a pálos rend rendfőnöke lett, majd 1522-ben lemondott. Az 1510-es években 'Epitome' címen önálló műben foglalta össze a rendi vezetők kötelességeit, a rend szervezetét illető ismereteket pedig 'Directorium' címen ismertette. Külföldi olvasók előtt 'Decalogus' címen megjelent művével kívánta ismertté tenni rendjét. Műveit többnyire Rómában nyomtatásban is megjelentette. A 'Vitae fratrum' című munkájában rendje történetét dolgozta fel, ez azonban kéziratban maradt. In: Pannon reneszánsz: *Pannonian Renaissance : The Hunyadis and the Jagello age (1437-1526) tanulmány(ok), oktatási segédlet ; angol-magyar Budapest : Enciklopédia Humana Egyesület (Encyclopaedia Humana Hungarica, 4.) Pannon reneszánsz = Pannonian Renaissance : The Hunyadis and the Jagello age (1437-1526) CD-ROM Budapest : Enciklopédia Humana Egyesület, 1998. (Encyclopaedia Humana Hungarica ; 4.) és a Gyöngyösi Gergely:*

<<http://www.szentozeb.hu/modules.php?name=topics&file=nyomtat&cikk=arvavince-4e89ce40cb988>> 2012.

május 17

tében megemlékezik egy magyar nyelvű pálos passióról. Csanádi Adalbert 1494-ben a pálos rendbe lépett, 1500-ban Budaszentlőrincen volt a rend hitszónoka. Költészettel is foglalkozott, munkáit Gyöngyösi Gergely rendtörténete és a pálos breviárium tartotta fenn. A rendtörténet folytatói-tól tudjuk, hogy Gyöngyösi Gergely, akit 1520-ban választottak generális előjárónak, a tudományok baccalaureatusa volt. Erre a közlésre is alapozza a kutatás azonosíthatónak Gyöngyösit azzal a Gregorius de Gniges-szel, akit 1493-ban írtak be a krakkói egyetem anyakönyvébe.

Gyöngyösi Gergely: Csanádi Albertről

A magyarországi latin és magyar nyelvű irodalom, valamint a magyarországi irodalomtudomány történetében egyként számottevő és nem egy vonatkozásban úttörő szerepet játszik Gyöngyösi Gergely néhai pálos rendfőnök és Vitae fratrum heremitarum ordinis fratrum Sancti Pauli primi heremiteae című rendtörténeti munkája a 16. század évtizedeiből, amelynek anyaggyűjtését más rendtársak kezdték meg, s amelynek folytatására Gyöngyösi halála után megint csak más rendtársak vállalkoztak.

A rendtörténeti forrásunk a kistermetű Csanádi Adalbert testvéréről szóló fejezetét is tartalmazza. Ebből megtudjuk, hogy Csanádi Adalbert "igen ékesszóló előadó és prédikátor volt", "aki Remete Szent Pál dicséretéről több beszédet gyűjtött össze", s aki "Remete Szent Pál életét heroikus mértékben", azaz hexameterekben is megírta.

Gyöngyösi jellemzése szerint: Ő volt (...) az akkor élt szónokok között a legműveltebb, ékesebben beszélő és a kiválóbb" (Árva Vince fordítása; Gyöngyösi 1983: 203, 215).

A fejezet betétjeként *Csanádi Adalbertnek* János generális előjáró-helyetteshez intézett levele, a levél függelékeként pedig két latin nyelvű himnusz olvasható. A levél tudatja, hogy Csanádi a két himnuszt 1513-ban fogalmazta, s a levél mellékleteként történő elküldés céljából szövegüket 1515-ben csiszolta. Ugyancsak a levélből tudjuk meg, hogy Csanádi népnyelven, azaz magyarul megírta Krisztus szenvedéstörténetét is, mégpedig a "szillabusoknak azon száma szerint" (Árva Vince fordítása; Gyöngyösi 1983: 207), amely a *Philomena* címen említett ének jellemzője. Csanádi magyar nyelvű költeménye nem maradt ránk – ami 1494-ből származik. Gyöngyösi egyébként "heroikus mértékben" írt, latin nyelvű alkotásáról is úgy tudta, hogy azt, a személyét és munkásságát ért támadások miatt, a pálos költő elkeseredésében a tűzre vetette. A mű megsemmisülését illetően a rendtörténeti „fejezet szerzője”, szerencsére, tévedett. *Tudjuk ugyanis, hogy Csanádinak Remete Szent Pál átvitelének ünnepére hexameterekben és egy másik klasszikus versformában írott zsolozsmáját a pálos breviáriumok megőrizték.*

Zengjed, nyelv, a szűzi méhnek / angyali dicséretét, / melybe szállva ég Királya / formát öltött, emberét, / és megszülte férfi nélkül / Szűzanyánk a gyermekét. (Csonka Ferenc fordítása; Gyöngyösi 1983: 207) A humanizmus jelentkezése leginkább a költészet formai és tartalmi vonatkozásain érezte hatását. Továbbra sem szorult ki teljesen a liturgikus költészet az irodalomból, ám ennek jellemzője egyre inkább a magyar nyelvűség, illetve az antik formavilág követése volt. A liturgikus költészet művelői természetesen szerzetesek voltak, közülük is elsősorban a pálosok érdemelnek említést. A több egyetemen tanult, de a bécsi egyetemen végzett Tatai Antal a budaszentlőrinci kolostor hitszónoka, aki az 1470-es évtizedben sajtó alá rendezte a pálos misekönyvet és a zsolozsma szövegeit tartalmazó breviáriumot, rendtársa volt Csanádi Adalbert, akit Gyöngyösi Gergely rendtörténete igen ékesszóló hitszónokként jellemez, himnuszt szerzett az angyalokról és az angyali üdvözletről Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére. Emellett a rend védőszentjének, Remete Szent Pálnak verses zso-

lozsmáját hexameterekben írta meg, s hozzá a himnuszokat szapphói strofákban költötte.¹³

*A kis termetű Csanádi Adalbert testvéréről*¹⁴
(ford. P. Árva Vince)

Benedek rendfőnöknek az idejében adták rá a remete-ruhát. Mert kis termetű volt, az ostoba emberek, akik az érdemet a test mennyiségéből és milyenségéből szoktak mérni, megvetették őt. Pedig igen ékesszóló előadó és prédikátor volt. Miként a fölfuvalkodottak a tekintélyükkel, úgy ő lenéztségében alázatosságával dicsekedett. Első Remete Szent Pál dicséretéről több beszédet gyűjtött össze, akinek az életét heroikus mértékben is megírta. De amikor bizonyos tudatlan emberek ócsárolni kezdték, hogy nem fon kosarat, elkeseredve verseit másodszori olvasásra a tűznek adta. Hogy pedig az ő becsületessége minden vetélytársa előtt közismert legyen, azért ezt a tiszteletre méltó János rendfőnök-helyettes atyának szánt levelet leírom, mely így szól: „Tisztelendő Atya! Pál testvér a minap tőled visszatérve, parancsot hozott Atyaságodtól. Hozott fenyegetéseket is a következőképpen. Megparancsolja neked a vikárius, hogy az írást, melyet kijavításra adott át neked, keresd meg, és azt küldd vissza. Ellenkező esetben meg fog haragudni – így szólt. Megvallom, bizonyos szavak miatt (föltéve ha Te mondtad és pontosan adták vissza) ropant csodálkozom. Ezek annyira fájnak, hogy legszívesebben nem nyilatkoznék róluk sem levélben, sem élőszóban. Ha kérdezed, hogy min csodálkozom és mi fáj megmondom: csodálom az erényes embert, hogy hitetlen, hogy nekem, aki annak az írásnak az elvesztését személyesen is megerősítettem, és többszöri üzenettel adtam tudtul, sem hisz. Csodálom a jó és bölcs embert, mert azt gondolja – csalfa módon – arról, aki őt különlegesen szereti, és aki nemcsak az övét nem tartotta vissza, hanem senkiét sem, ami használatára engedélyezve volt, bármik legyenek azok, mondom: azt gondolja, hogy ami nem az övé, visszatartja, és hogy számára kevésbé szükséges dologért annyiszor hazudni akarjon. Mert tudja meg Atyaságod, hogy arra az írásra nem szorulok rá. Ha meg akartam volna szerezni, csalás nélkül lemásolhattam volna, és ami a Tied volt, visszaküldhettem volna. Csodálkozom azon az emberen,

aki általános vélemény szerint feddhetetlen lelkiületű, mégis az okosságról úgy meglepedkezett, hogy ilyen dolgokért a szeretetnek és a jóakaratnak régen megkötött, és egészen mostanáig erősen és hűségesen megtartott szövetségét fölbontásra ítélje, akinek szelídsége Szent Rendünk minden gyülekezetében közismert volt, de a szokásos szelídségről úgy meglepedkeznek, hogy annak, aki tudatlanságból vagy nem tudom milyen figyelmetlenségből bűnt követett el, és személyesen is és a megbízottai révén is alázatosan bocsánatot kért, csak hogy ezzel is a haragot mérsékelje, nemcsak hogy mostanáig ne bocsásson meg. De Atyaságod nem vette figyelembe azt sem, ami írva van: aki haragszik, igazságot nem cselekszik. Máskor: bocsásson meg és nektek is megbocsáttanak. Végül is mindez annyira fáj, hogy mint mondtam, sem írással, sem szóval kifejezni nem tudom. Sajnálom tiszteletre méltó, tiszta és buzgó, kölcsönös megismerkedésünk első pillanatától kezdve a kevesek között az egyetlen Krisztusban szeretett barátomat, a kiválók között is a legkiválóbbat, akit mindig szerettem, mindig tiszteltem, és őszintén óvtam, akinek jóindulatát és szeretetét mindig élveztem, akinek a szolgálatára kész vagyok és mindig kész leszek. Mondom, sajnálom, hogy az ilyen kiváló atya oly könnyen az ellenkezőjére változott. Szokása ellenére nemcsak jóindulatot nem ígért, de még haragját és bosszúját sem mérsékelte. Hanem ezt magam is nehezen tudom elhinni, s hajlok arra a föltevésre, hogy nem mondott igazat. Jobban hiszek erényeid épségében, jóakaratú szeretetedben és szerénységed őszinteségében, mintsem mindezeket képes volnék elvetni. Ha mégis tévednék, akkor ez a Magasságbeli szándékának semmi esetre sem, hanem sokkal inkább az emberi gyarlóságnak a számlájára írandó, hol minden változó. De akárhogy van is, kérem az Isten szerelmére, korábbi és továbbra is remélt jóindulatára, mely mindnyájunkat összefog Krisztusban és Krisztusért, hogy ha ebben a dologban (és mindenben, amelyekben vétkesnek látszanék) bocsásson meg. És bár barátságára és jóindulatára érdemek hűján, méltatlan vagyok, mégis senkinek sem használ, hagy joggal vagy jog nélkül ennyire haragszik, hacsak nem olyan nagy haragról van szó, melyet a szeretet kényszerít ki, az okosság bátorít, az ész kormányoz, az igazság vezérel, az igazságosság erősít, a szelídség mérsékel, a hasznosság türelmessé tesz. Az ilyen harag nem jelent fenyegetést, sem a szeretetet nem rontja le. Én bizony nem tudok megvigasztalódni ezen dolog fölött, hacsak levelével nem biztosít, hogy kiengesztelődött, és mert sokáig hallgattott, lelkemet fenyegetéseinek félelme szorongatja. Mert a múltból következtetek a jövőre, először bocsánatot kérttem, és választ nem kaptam, kegyelemre gondoltam, de tévedtem, az atya továbbra is nehezelt a fiára. Én pedig hamis bizonyossággal gondoltam, hogy megszabadultam, de már rájöttem, hogy nem így volt. És mert nekem lehetetlen, hogy visszaadjam azt az írást, ame-

¹³Hungarian Literature: The Boom of Hungarian Literature in Monasteries between 1470 and 1530

<<http://mek.niif.hu/01900/01919/html/index12.html>> 2012. május 17. Lásd még: Gyöngyösi Gergelyről a Szent Özséb web oldalon is.

¹⁴ Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete, Fráter György Alapítvány, 1998. P. Árva Vince fordítása, 139-149. p.

lyiknek birtoklása (gondolom én) nem gyönyörködtetné annyira tiszteletre méltó Atyaságát, mint amennyire megszorította elvesztése, nem is értékelné annyira a meglevőt, mint amennyire a hiányzót. Kívánjon érte, ami tetszik, akár büntetést, akár bármi mást, csak szűnjön a fenyegetés, és állítsa helyre a régi szeretetet. Türelmesebben viselem el, bárhogy büntet, csak szabaduljak meg attól, hogy fenyeget. Haragot mondok, amely mindkettőnket megkárosít, mert tőlem a szeretett Atya jóindulatát, Tőled pedig az erények teljességét akarja elrabolni. Mégis, ha haragszik is, csak ne vétkezzen. Én ugyan nem haragszom, sem előbbi szeretetét, sem jóindulatát nem felejttem: én mindig szeretni fogom, jótéteményeiért mindig hálás leszek, bűneimért mindig bűnbánatot fogok tartani. Talán az atya békülékeny lesz a fiú botlása fölött, és az atyával kibékülve, a fiú is óvatosabb lesz, elhatározza, hogy ezentúl nem sérti meg az atyát. Két évvel ezelőtt két verset írtam, az egyiket Gyümölcsoltó Boldogasszonyról, a másikat az angyalokról, mely röviden tartalmazza az angyali karok és rendek sajátságait, de a verseket stílusuk darabossága miatt senkivel sem akartam közölni. Most pedig, tiszteletre méltó Atya, átírtam, hogy talán ezekkel az okozott kárt csökkenthetem. **Megírtam még az Úr szenvedésének történetét ritmikus mértékben, népnyelven, a szillabusoknak azon száma szerint, melyben Philomena című éneked készült. Nem hiszem azonban, hogy Téged gyönyörködtetni fog, mert az a mi nyelvünkön van írva. Nem azért írom ezeket, (mint már többször mondtam), mintha ilyeneket parancsolt volna Atyaságod, hanem ezért, hogy ha valaha is önmagától, vagy más hasonló szükségből velem kapcsolatban ilyet parancsolna, úgy gondolom, hasonlóképpen kellene válaszolnom. Tudom, hogy nem könnyen volna képes megváltoztatni véleményemet és ragaszkodásomat, mellyel személye iránt viseltetem. Végül kérem, hogy emlékezék meg imádságaiban rólam, hogy könyörüljön meg rajtam a könyörületes és irgalmas Úr.**

Legyen boldog a mi Urunk Jézus Krisztusban.

Kelt a Boldogságos Szűzkápolnájában, melyet Fehéregyháznak neveznek, 1515. május 18-án.”

De hogy beszédemet visszafordítsam ehhez a testvérhez, akinek bármilyen kiváló képessége volt is a dolgok igen alapos megismerésére és vizsgálatára, mégis gyakori vitakozással volt sokaknak hasznára, mellyel tudniillik az elfáradt, legyöngült és többnyire a tudományokban megcsömörlött lelket szokta megjavítani, és megújítani. Ő maga észrevétlenül az alázatosság szeretetéhez menekült. Úgy gondolta, veszélytelenebb a bölcsek körében és társaságában tudatlanság látszatával hallgatni, mint a négy fal között vagy a magányban szónokolni. **Ennek ellenére igen szívesen tanított és prédikált. Az iskolások kiváló tömege és a legképzettebb hallgatóság előtt is megfelelt. És mivel ilyen és ekkora tehetség volt, jog-**

gal és méltán állíthattak volna neki színaranyból szobrot Apollón delphoi templomában. Mégis sok vetélytársa és ócsárlója azért gyalázta dühösen, mert olyan kis termete ellenére annyi verset merészelt írni, és hogy mindenütt olyan bátran mert prédikálni. Ő volt ugyanis az akkor élt szónokok között a legműveltebb, ékesebben beszélő és legkiválóbb.

203
 Cui magis et erecti filii vocabitur: et à Deo patris
 uid fedes et dabitur: et in domo facti sine fine pascifabitor.
 Et quomodo frater istud, nam dicitur non cognoscit, aut dicitur: raptat
 latio Angelus oracula Deo parit dicitur: iusticia signat
 Nam spiritus in et sanctus de super illabitur, a quo tunc
 ten virginibus fecundabitur, et quoniam parit a filii filio
 cabitur.
 Ne dubites, et cogito ferit et vetula. Et abest, et
 est ferit et mensis quod est grandis, quia nullo apud Deo
 oratione impossibile.
 Fiat mihi sicut dicitur. aut dicitur amos, et analla fiam Deo.
 a quo tunc annis, magis concepti Deo sine ulla confusio.
 Hymnus de Angelis.
 In superis caelorum regnum milia gaudet Dei oratione et
 fides in gloria. Landat Deo, et eterna profertur gloria.
 In flammis sancti ardore mirifica, annis, locis, et fonn-
 tur dulcora Deifica, atq, fiam Regis Landet carissim in
 iubila.
 Allusitatur Reza hinc vocatur: eadit: felen oratione
 stropo cantuente ocula: unde dulci oratione
 tur poculo.

Csanádi Albert Himnuszának másolata a Gyöngyösi krónikában

Akik a tudományokra vágyódtak, a saját tehetségüknek az atyját tisztelték. Végül még hogy több éven át dicséretesen látta el prédikatori föladatát és több kolostor előjárói tisztét, majd Bajcsón halálosan megbetegedett. Mielőtt, mint halottat eltemették volna, íme, nem tudom milyen isteni végzésből, kinyitotta szemét, és az ott buzgón virrasztó testvérekre nézett. Lelke mélyéből fűlsóhajtva őrzőihez így szólt: – Megütéltetem, hálát adok a mi Urunk Jézus Krisztusnak, hogy kimondhatatlan irgalmassága szerint cselekedett velem. Miután prófétailag megmondta néhány öregebb testvér jövőjét, különösen Balaszentmiklósi Gergely atyának, melyek mind beteljesedtek. Ezután kilehelte lelkét, hogy a boldogok örök dicsőségében éljen. (P. Árva Vince fordítása)¹⁵ Az észak és észak-nyugati részek, valamint Erdély városai mindenestre ismerték a húsvéti ünnepkör látványos, színszerű, a nyugat-európaihoz hasonló polgári misztériumjátékait is, amelyeknek legérdekesebb emléke az ún. „bártfai színlap”. „Karsai Géza gyűjtötte össze a városok számadáskönyveiből az idevonatkozó adatokat: Sopronban 1412-ben, Pozsonyban 1439-ben, 1519-20-

¹⁵Gyöngyösi Gergely: I. Remete Szent Pál Remete testvéreinek élete, Fráter György Alapítvány, 1998. P. Árva Vince fordítása, 139-149. p.

ban, 1540-41-ben, 1539-40-ben; Bártfán 1497-ben, 1512-ben, 1516-ban; Késmárkon 1523-ban; Brassóban 1500-ban adtak elő a húsvéti ünnepkörhöz tartozó városi misztériumjátékot.”

Hadnagy Bálint (Valentinus de Hungária) pálos író aki a passiószerző, székely származású (hatolykadálnok) a krakkói egyetemen szerezte ismereteit, már 1490-től a pálos rend budaszentlőrinci kolostorában szerzeteskedett. Őt 1507-ben, mint a rend hitszónokát István rendfőnök azzal bízta meg, hogy készítse el Remete Szent Pálnak, a rend védőszentjének hiteles életrajzát („remete szent Pál csodáinak világos irállyal megírt elbeszélését”) Már 1507-ben, Krakkóban, nyomtatásban is megjelentett „Valentinus Ungarns: Seent Pál legendája, Crocovieae” címen. Továbbá említést érdemelnek a Szent Pál életéből vett breviáriumi olvasmányok és a budaszentlőrinci sírnál történt csodák jegyzéke.¹⁶

Hadnagy Bálint neve is szóba kerül a Pálos Passió kapcsán.

„Ne corrumpas laborem meum”

Hadnagy Bálint megszívlelendő intésének: az értelme, hogy a könyv szerkesztője fenyegetődve tiltakozik munkájának megrontása, illetőleg félremagyarázása ellen.

HADNAGY BÁLINT KÉPE REMETE-SZENT-PÁLRÓL SZÓLÓ MUNKÁJÁBAN.¹⁷

¹⁶Megjegyzés: Szabó Károly a Régi Magyar Könyvtára III. kötetének szerkesztője az 1507-ik évre teszi a következő címet: „Valentinus de Hungária Prodigia sancti Pauli primi eremite. Cracoviae. 1507. quarto.” Az adat azonban csak Horányira utal, a kitől ezt az adatot átvette. Noha e szerint a Pálos-rend évkönyveinek szerkesztője a XVII. században Bálint atyának Krakkóban 1507-ben nyomtatott Memoria Hungarorum et pro vinciali um scriptis editis nolorum. Bécs, 1776. k. II. 183. 1. Az országos levéltárban őrzött kéziratot kiadta Vincze Gábor a Magyar Könyvszemle 1878-iki évfolyamában. 21. I.

¹⁷ Virág Barnabás

„Ne corrumpas laborem meum” aminek értelme nem lehet más, mint az, hogy a könyv írójának fenyegetődve tiltakozik munkájának megrontása, illetőleg félremagyarázása ellen. (!)

A képen látható alak lábai alatt ez a két szó van nyomtatva „Hadnagy Bálint” tehát ez nem lehet más, mint személynév, a mely szükségkép összefüggésben áll az ábrázolt vitézzel és a könyv szerzőjével. Miután a könyv szerzője amint látjuk – magát a szövegben Bálint atyának nevezi, ezt a Hadnagy Bálinttal azonosnak kell tekintenünk. 1511-es velencei kiadványban szereplő főbb adatokról: a tartalomjegyzék, az előszó, a szövegkiadás okairól. A pálos rendi szövegek: a bevezetés: „Invocatio Sancti Spiritus” a Szentlélek segítségül hívása az alkotásához. „Vita sancti Pauli primi heremite”, „Ne corrumpas laborem meum”, „Translatio eiusdem sancti viri” Hadnagy Bálint számításai „Lectiones de Sancto Paulo primo heremita in die sancto”. „Miracula eiusdem beati Pauli”. „Vita sancti Antonii abbatis”. A meditációs része „Carmina sive meditationes in vitam Domini Jesu Christi”, „Oratio ad honorem Marie Virginis”, „Psalterium Beate Virginis”, „Oratio devotissima de florida virginitate Dei matris Marie”

Végül pedig: István általános generális helyettes rendelete, Miracula sancti Pauli primi heremite. A Prológus. A Remete Szent Pál budaszentlőrinci csodái. Újabb Prológus. A Függelék.

Visszatérve Csanádi Adalbert alkotásaira a Translatio s. Pauli officiumának két himnusza: Inclytos Pauli recolens (In trans S Pauli p.e.), Laudibus Christo iubilent (In trans S. Pauli p.e.).

Csanádi Albert latin és magyar művei: a) Sermones plures in laudem s. Pauli primi eremite; b) Eiusdem s. patris vita carmine heroico concinnata, c) Series passionis dominicae stylo rythmico et idiomate Hungarico; Ismertebb művei: Beszéd Szent Pál remete dicsőítésére, Szent Pál remete élete, Jézus kínszenvedésének leírása, Himnusz Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepére etc.¹⁸

¹⁸ Bakk István-Bakk Erzsébet-Gyárfás Ágnes: Pálos Passió, MBE Miskolc, 2011. 141. p.

Passiójelenetek a Leibic-i oltárról. 1521.
(Budapest, Szépművészeti Múzeum.)

Himnusz a Boldogságos Szűz üdvözletéről

Zengjed, nyelv, a szűzi méhnek
angyali dicséretét,
melyben szállva ég királya
formát öntött, emberét,
és megszülte férfi nélkül
Szűzanyánk a gyermekét.

Mennyországnak küldötteként
Gábor angyal lejöve:
Szűzhöz, kinek nemzetsége
Dávid király nemzete,
neveztetik Máriának,
s Józsefnek a jegyese.

Üdvözlégy, szólt, érintetlen
s kegyellemmel teljes lány,
áldott vagy te mindnyájunk közt,
asszony csak van valahány:
mert szépséged megkívánta
atyai bölcs tudomány.

Ő még hallgatva míg töprengett,
mit jelentsen e szózat,
újra szól az égi küldött
ismételve e szózat:

újra szól az égi küldött
ismételve e szókat:
ne félj, ne félj, ó, Mária,
Istent szülni méltó vagy.

Mert az Úrnál egyedül csak
te találtál kegyelmet,
megfogansz, és megszülsz majd
megváltóját embernek,
Jézus lesz a neve néki,
ki üdvözít népeket.

Nagy lesz ő, s a Magasságos
gyermekének hivatik:
Istentől majd Dávid atyánk
Trónja neki adatik,
s Jákob népén, nemzetségén
örökké uralkodik.

S miként lesz az, kérdi a Szűz,
mert férfit nem ismerek,
az anyaltól víg jóslattal
hangzik rá a felelet:
Istent szülsz majd, de megtartod
a szüzességjeleket.

Mert a mennyek országából
a Szentlélek száll reád,
akitől a szűzi méhed
megfoganja a fiát,
atyjának ki modhatja majd
magasságnak az Urát.

S hogy ne kételkedj, ím rokonod,
a meddő s élemedett
Erzsébet is hat hónapja
hord méhében gyermeket,
mert az Úr amit kimondott,
lehetetlen nem lehet.

Legyen nekem igéd szerint,
mondja Szűz az anyagnak,
engedelmes lánya vagyok
a felséges parancsnak,
s méhe szűzen helyet adott
az isteni magzatnak.
Csanádi Adalbert

„Kelt a Boldogságos Szűz kápolnájában, melyet
Fehéregyháznak neveznek, 1515. május 18-án.”

A Pálos Passió szerzőségére adalékot találunk
a Festetics- és a Czech-kódexben is, és igazolva

látjuk Csanádi Albert nevét, mint a verses eposz szerzőjét.

A pálos műhelyben, a nagyvázsonyi kolostorban készült, a kolostoralapító felesége, illetve özvegye, Kinizsiné Magyar Benigna használatára, a Festetics- és a Czech-kódex. Az 1494 előtti Festetics-kódex szövegei közt kiemelkedő helyet foglal el Petrarca hét bűnbánati zsoltárának költői fordulatokkal teljes, prózai magyarítása. Az első bűnbánati zsoltár elejéről idézzünk: „Jaj nékem, mert haragossá énellemem töttem én Megváltómat, és ő tervényét keménséggel elmúlattam! Igaz utat akaratom szerint elhattam, és az járatlan utakon messze és szélesen forgottam. Minden darabosokat és belhatatlanokat általjártam, és mindenütt muka és nyavalya (...) Mast azért mit tegyek? Ennyi veszedelmekben hová forduljak? Én ifjúságomnak reménségi mind elestenek, és löttem tengerbe veszőthöz hasonlatos, ki jószága elvesztése után mezejtelen kiúsz (...) Hittem, hogy ifjúságnak ékes tévelgeni, és utat kevettem, valahová engemet viselt hertelenség (...) Mast az gonosz szokás az ő ünét megkéri és erővel elvonszja. Hejában ellene akarot. Hová fussak, nincsen utam! És én megketeztetem, és én megmenekedésem igen távol. Meghaljak én bínembe, ha nékem segejtség nem jevend onnag felyöl. Nem érdemlettem, én vallom, de Te, Uram, irgalmajz, és teríts ki kezdet elveszőnek. És megemlékeztén te ígéretdíró, szabadíts meg engemet pokolnak torkiból (...)” (N. Abaffy szerk. 1996: 365-367, 370-371)¹⁹ Gyémántként ragyognak az 1513-ban készült Czech-kódexben a brabanti Arnulphus de Lovanio "Salve mundi salutare..." kezdetű éneke nyomán magyarított, *tévesen Szent Bernátnak tulajdonított sorok* (Horváth 1992: 620-621). A szakirodalom megállapítása szerint a magyar szöveg, képeinek élénksége és a benne érvényesülő gondolatritmus folytán, költőiségben meghaladja mintáját (N. Abaffy szerk. 1990: VII). Méltán tekinthetjük tehát eredeti magyar versnek, amelynek több részlete a kor közköltészetével és a népköltészetrel való termékeny kölcsönhatásban született.

Most már tudjuk, hogy Hadnagy Bálint írását megelőzte Csanádi Adalbert (Gyöngyösi Gergely. „Vitae fratrum...”-ban: „De Fr. Adalberto Chana-

dino... 1494. habitu heremitico insignitus est, parvae staturae, facundissimus rhetor et praeceptor, plures sermones de laude S. Pauli I. heremitae complivat, cuius etiam vitam heroicis carminibus scripserat”) munkáját idézve: „...Dictaueram mihi ante duos annos duos hymnos ... Dictavi etiam totum seriem passionis Domini rithmico stilo in vulgari”) Seriem passionis Dominicae stylo rythmico et idiomate Hungarico. (Kézirat.) *A pálos költő magyar nyelven megírt Úr szenvedés története Csanádi Adalberté, tehát mintáját és forrását adta Hadnagy Bálintnak a munkájához és a jelek szerint ez a témakör nem ált messze tőle, sőt ellenkezőleg, ezt ő is bátran megversselhette akár latin nyelven is.*

„Távol állnak tiéd, vigaszul nem szóltak,
Azok álltak körülöttem, kik kínozód voltak,
Alattomos szolgálak rád gyalázatot szórtak,
S ami kínnál rosszabb volt: kereszten gúnyoltak.

Ó, te gögös szív, tanulj szelíd lenni,
Jézusnak a példakép, ne szégyelld követni,
Háborodj fel, ha rosszul merik őt illetni,
Kérdemelte tőlünk: örökre tisztelni.”

*Idézzük ide Hadnagy Bálint munkáját
vagyis az „Egy jámbor lélek verse Krisztus Urunk
életútjáról.”*

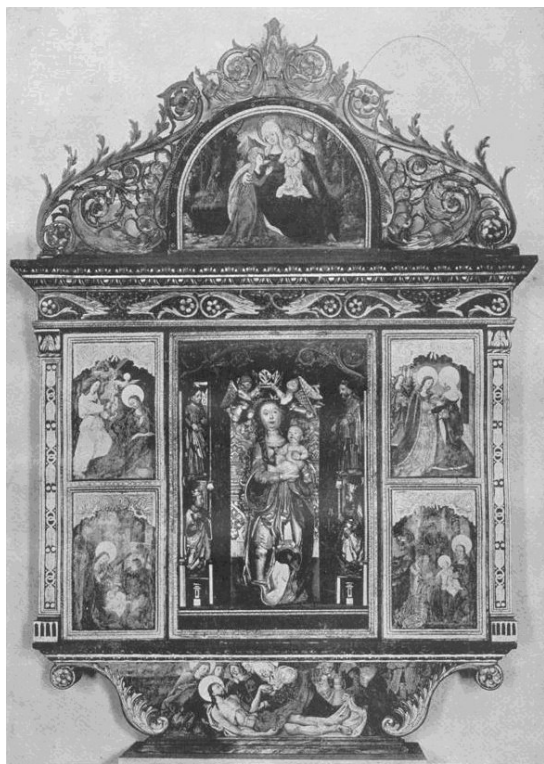
„Édességes Jézusom, ura égieknek,
Mindenható királya világegyetemnek!
Csodáljuk-e eléggé sorsát tetteidnek,
Üdvünkért nagy tengerét szenvedéseidnek?”

Passió játékok

A középkori és a XVI. századi képzőművészei alkotások között is akadnak olyanok, melyek talán a tényleges passióelőadások nyomán jöttek létre és ezek jeleneteit ábrázolják. Különösen a csíkszentléleki és csíkménasági szárnyasoltárok keltik ezt a hatást. Csíksomlyón egészen a XVIII. század végéig a ferencesek voltak, akik magyar passiójátékokat adtak elő. A Bakk Endre Kanonok Alapítvány 222 évi szünet után Csíksomlyón újra indította ezt a passió hagyományt a millenium évében, 2000-ben. Az eddig a legrégibben ismert ma-

¹⁹ Lásd még: Bakk István PhS - Bakk Erzsébet PhS: Pálosdrámák a nevelés szolgálatában, Ősi Gyökér XXXIX. Évf. 1. szám 2011. január-március

gyar nyelvű katolikus iskoladráma is erdélyi, ferences eredetű volt. Feltehető tehát, hogy az erdélyi ferencesek már a XVI. században is és talán előbb is közreműködtek passiójátékok színrehozásában. Ezek szereplői iskolai növendékek és vallásos céhek tagjai egyaránt lehettek. A felvidéki városokból maradtak a passiójátékok hagyományaira vonatkozóan itt is a vallásos társaságok közreműködésére utalnak.²⁰

CSÍKMÉNASÁG: FŐOLTÁR
(Budapest, Szépművészeti Múzeum)
Maitre-autel • Hochaltar • Altare maggiore • High altar
~ 1543

Csíkménaság: Főoltár (Budapest, Szépművészeti Múzeum) 1543.

Jelenleg még jobban ismerik a passiójátékok második, barokk szakaszának hazai emlékeit, bár sajnos még az ismereteink itt is hézagosak. A csíksomlyói kéziratos drámakötetek publikálatlan anyaga is eltűnt a II. világháború alatt. (?) A barokk passiók nagy része a működő iskolák rendezésében került színre. A katolikus iskolák növendékei nagypénteken a körmenet alkalmából vagy más jogcímem jeleneteket, passió-részleteket adtak elő, vagy mint Csíksomlyón történt, egész passióciklusokat vittek színre. Még a XVII. században is szokásban volt a töviskoronás, kereszthordozó, önostorozó körmenetek. Ezért a XVII. száza-

di protestáns prédikátorok gyakran emlékeznek meg „gúnyos” hangon ezekről: „Ide való a többi között Christus szenvedésének és halálának játékos comediára való fordítása, a mely Jézus Christust bosszantó szokást, esztendőként a pápistáknál szemünkkel tapasztalunk.”

Végül egy híres magyarról Andreas Pannoniusról is emlékezzünk meg:

Andreas Pannonius aki 1424 körül született, ifjúkorában öt esztendeig saját tudósítása szerint Hunyadi János seregében katonáskodott. 1445-től Velencében és Bolognában szerzetes, 1460-tól a ferrarai kolostor vikáriusa lett, 1471-ben Páviába került. Biblia-kommentárokat írt, melyek közül ránk maradt az Énekek énekéhez írt magyarázat az ('Expositio super cantica canticorum') címmel. Már 1467-ben, Mátyás királyhoz intézett ajánlással királytükört adott ki ('De regiis virtutibus'), melyet később Hercole d'Este ferrarai herceg számára átdolgozott. 1471 után Borso d'Este emlékére elmélkedést írt az emberi lélekről.²¹

Továbbá érdekes számunkra Michael Pannonius († 1444), Párizsban tanult pálos szerzetes, aki viszont folytatni akarta külföldön a megkezdett munkásságát. Ő több teológiai traktátust írt (kézirata azonban elveszett) (?) fényesen győzött I. Ulászló király színe előtt egy, a Mária szeplőtelen fogantatásáról tartott teológiai dispután.

A latin nyelv használatának praktikus oka is volt: így tudták a nemzeti tudományokat, mint például az irodalmat, történetírást, nyelvészetet, csillagászatot stb. a nemzetközi tudósvilághoz közelebb hozni. „A középkorban egyházi szertartás függvényeként, az istentisztelet keretében hallott és hirdetett igének mintegy képi magyarázataképpen jelenik meg a misztériumjáték. Amikor az is-

²¹ Andreas Pannonius: Könyvecske az erényekről. ford. Boronkai Iván. In: A magyar középkor irodalma. kiadja V. Kovács Sándor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1984. - [De Borsii Estensis rebus gestis] (1470 k.) Ms. Ferrara, poss 1471 conv. OCart., periit; mem. Fraknoi - Ábel. I. p. 262. - De origine domus Estensis. De promotione Herculis ducis Ferrariae. De rebus gestis ducis Herculis. (1471) Ms. (XV.) r: Libellus de virtutibus. Modena, BE, Cod. a. Q. 9. 12. (lat. 108) Ed. Fraknoi - Ábel. I. p. 140-148, 198-204. *Andreas Pannonius kódex*. Bibliotheca Corviniana. Szerkesztette: Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára. Magyar Helikon - Corvina, Budapest, 1981, 60. Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius, Nicolaus de Mirabilibus. Közéteszik Fraknoi Vilmos, Ábel Jenő. Budapest 1886.

²⁰ Dömötör Tekla

tentiszteletet a templom falain belül előadott látványosságokkal kötötték össze, arra törekedtek, hogy a hallgatók számára, műveltségi színvonaluknak megfelelően is, a hittitkokat, azaz az elvont hitigazságokat a megjelenítés által érzékelhetővé és egyben közérthetőbbé tegyék.”

Andreas Pannonius kódex

Bibliotheca Corviniana. szerk. Csapodi Csaba-Csapodiné Gárdonyi Klára. Magyar Helikon - Corvina, Budapest, 1981, 60. kép. Róma, Bibliotheca Vaticana

A misztériumjátékokban, az első korszakban papok szerepelhettek, akik e játékok által a szertartást kiegészítették, és egyúttal közelebb vitték a hallottakat hívőikhez. A liturgia és a vele egyidejűleg a misztériumjátékban szemléletesen ábrázolt cselekmény nem csupán áhítatkeltésre volt alkalmas, hanem egyben a hívő benső valójának, lelkiletének felébresztésére, megrendítésére, a hit irányába való alázatának felkeltésére irányult.

De a felvilágosodás szellemi irányzata erőteljesen hatott Magyarországon, tulajdonképpen akkor változott át az iskoladráma és az iskolai színjátás igazi útjára és rendeltetésére.

Az 1760-as évektől kezdve az egyházi értelmiség legfiatalabb és legtehetségesebb képviselőinek tevékenységében újra egyértelműen a ma-

gyar nyelvű szépirodalom áll az előtérben. Ezek az értelmiségi szerzők magyarul már nem csak a hívők számára írnak, hanem a művelt és előkelő olvasókra számítanak, nemesi famíliák családfőinek vagy nagyszonyainak. Ezen művek legfeltűnőbb vonása az, hogy a maguk egyházas műveltség-készletéből azokat az elemeket veszik elő, vagy fedezik fel újra, amelyek alkalmasak arra, hogy a világi érdeklődés számára is elfogadhatók, de inkább érdekesekek, meggyőzőek, hasznosak. „Legszembetűnőbb a világi mentalitáshoz való alkalmazkodás, a magyar nyelven történő megszólalás ennek az alkalmazkodásnak a természete folyamánya.” A magyar pálosoknak mindig fontos tény a magyar nép rétegeinek kapcsolatmegőrzésének akarata. Ezekkel a fontos lépésekkel a magyar keresztény világkép alapjait mindig szilárdan őrizték, és ezzel sem egyháziasságuk jellege nem módosult, de az egyháziasságuk ténye sem.

Később az egyházi értelmiség egy része azért is választotta a *magyar nyelvet*, hogy a hazai nemességhez közelebb kerüljön. Ekkora már ötszörösére emelkedik a kiadott magyar nyelvű szépirodalom.

Az egyetemeket járó magyar diákok latin szóval: a *peregrinusok* – kultúraközvetítő funkciójának súlyát, jelentőségét még nem jellemezte eléggé a magyar művelődéstörténet.

A különböző évszázadokban a magyar szellem legnagyobbjai is mindig egyén-nemzet-európaiság mindenoldalú összefüggésében, együtt hatásában és kölcsönkapcsolataiban gondolkodtak az ország sorsáról.

A deákos, klasszicizáló irány termékei között szép számban kerültek színre a drámaírás korábbi szabályai szerint szerkesztett művek, melyekben egyben egy új stílust képviseltek. Forrásaink most lényegében a régi pálos repertoárból kerülnek ki, a drámáik is az allegorizáló barokk modort követik. Az egykor komolynak hitt patetikus elemek, mitologikus kellékek azonban ekkor már inkább részben szórakoztattak, és egyben neveltek; jó részben egyenesen nevetésre készítették, hiszen a népszerű komédiák főcsoportjában szerzőik tudatosan is ilyen szerepet szántak nekik.

„A misztériumjátékaink, az iskola falai közé kerülve, etikai és pedagógiai célok megvalósítására irányulnak. Céljuk eleve nem a szórakoztatás. Ezeket a darabokat jelesebb napok, nagyobb

ünnepek alkalmával adták elő az iskola diákjai. De más alkalmakat is megragadtak egy-egy előadás megtartására. Híres vendégnek vagy az iskola patrónusának a látogatása, a város életének történelméből nevezetes évforduló vagy különleges esemény, kedves tanárok jubileumi ünnepése, tiszteletadás, hitigazságok célzatos, vitázó fel-tárása szolgálhattak okul az előadásokra. A szerzők rendszerint az iskola tanári karából kerültek ki, akik egyúttal az általuk szerzett darabnak színpadra állítói is voltak. De megesett az is, hogy az iskola egy tehetségesebb tanulójának darabját is eljátszották.”²²

A Gyöngyösi Gergely által közölt ünneprend, amely felosztásában is példamutatóan világos, és az ünnepek számában mértéktartó. „A középkor-végi ünnepek rengetegében is megőrizte a Pálos-rend a maga egyszerű és mértéktartó szellemét a liturgia területén.” A Pálos-rendnek a liturgiáról alkotott helyes felfogása, amikor is az egyéni *devotiot*²³ és *paraliturikus* alkalmakat és a nagyon népszerű jámborsági gyakorlatokat nem tévesztették össze a liturgiával. Hanem a liturgiát, mint a keresztény élet gyújtópontját elméletileg és gyakorlatilag is ismerték és helyesen éltek vele.

A könyörgés, keresztteleplezés, hódolat a kereszt előtt mindkét helyen a megszokott módon történik. Továbbá még meg kell jegyeznünk, hogy a nagyböjt négy vasárnapján nincs semmi változtatás a pálosoknál az esztergomi liturgiához képest. Különbséget a Virágvasárnap ünnepének megtartásban találunk. A barkaszentelés menete és a könyörgések azonosak az Esztergomival. (Ma az egyházi ünnepek a Virágvasárnapi szentmisében barkaszentelés és körmenet, keresztútjárás. Nagypéntek keresztútjárás. Nagyszombat szentsír látogatása és csendes szentségimádás. A feltámadási szertartás. Húsvétvasárnap a hagyományos feltámadási körmenetet szentmise után tartják meg. Húsvéthétfő szentmisék.)

A körmenetek módját, amely ugyan Esztergomban is ismert, de a pálosok egy igen érzékletes leírását adják. (Jávor Egon: Hét kéziratos pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban Bp., 1942. p. 36)

„A Pálos-rend összképe egy komoly, higgadt, nem minden koráramlatnak engedő, de a saját útját járó és az újat tudatosan fölhasználó és emellett még a régít is hűségesen őrző liturgia – képet mutat nekünk, amelynek műves kidolgozása, megimádkozása a magyar földön, magyar emberek, magyar szerzetesek által történt.”²⁴

Természetesen a magyarországi teológiai irodalom is a szokott műfajait művelték: dogmatikai és kánonjogi munkákat, bibliai kommentárokat, prédikációkat írtak. A középkor teológus-írói – akárcsak a krónikások – bár kompiláltak, ami az jelenti, hogy korábbi írásokból szerkesztettek össze újakat, de közben korszerűsítették is azokat. Saját tudásuk szerint önállóan is hozzáadtak egyet s mást, s a hagyományos mondanivaló újabb és újabb árnyalatait dolgozták ki. Különösen vonatkozik kompiláció a legelterjedtebb s a magyar pálos szerzetesek közt is legnépszerűbb műfajra, a prédikációra. „A prédikációnak, melynek írását és szerkesztését külön tankönyvek, az *ars predicandik* szabályozták, két fő típusa volt: a *sermo ad clericos* és a *sermo ad laicos* (a papokhoz, illetve a világi hívőkhöz intézett beszéd).” A tudományos okfejtés főként az igényesebb tartalmat jellemezte, hiszen tanult hallgatóság előtt hangzott el s gyakran bonyolult teológiai kérdéseket boncolt. A hívők számára írott beszédekben, hiszen ezeket tudjuk, anyanyelven kellett tolmácsolni, viszont példák, tanulságos történetek elbeszélésével igyekeztek szemléletessé, közérthetővé tenni az elvont vallásos témát is. Mindkét típusból maradt fenn magyar pálos szerzők által írt vagy összeállított prédikáció-gyűjtemény. Egy egyetemi beszédgyűjteményt írt össze például a XIII. század második felében, egy Párizsban tanuló magyar klerikus, aki azonos Aquinoi Szent Tamás párizsi tanítványával, aki később a magyarországi domonkosok első rendfőnöke lett. A vatikáni könyvtár gyűjteményében részben a divatos korabeli szónokok ismert beszédeit is megtalálhatjuk. Egyre több bizonyossággal tulajdoníthatók „részben vagy egészben magyar szerző(k) művének. Egy tudós beszédgyűjtemény, melynek prédikációit valószínűleg a pécsi egyetemen mondták el a különböző egy-

²² Nádasdy Lajos

²³ lat. vall. 1. felajánlás 2. áhítatos, alázatos odaadás; imádat.

²⁴ Török, József, 1946- A magyar pálosrend liturgiájának forrásai, kialakulása és főbb sajátosságai, 1225-1600 Budapest: Római Katolikus Hittudományi Akadémia, 1977. 229 p.

házi ünnepeken. *A Sermones compilatae in Studio generali Quinque Ecclesiensi in Regno Hungariae*: A magyarországi pécsi studió generálén kompilált beszédek – megtalálható a Müncheneri Állami könyvtárban. Az összefoglaló beszédek skolasztikus értekezések teológiai és filozófiai témákról, de számunkra különösen érdekessé teszi ezt a gyűjteményt, mert a magyar szentek ünnepeire írott prédikációk Szent Istvánról, Erzsébetről, Lászlóról és Imréről is szerepelnek benne.

A magyar bejegyzéseiről ismert az 1450 körül összeállított *Sermones dominicale s*: Vasárnapi szentbeszédek című is. Ma még ismeretlen magyar ferences (vagy pálos?) hitszónok azonban magyar vonatkozásokkal egészítette ki a beszédek szövegét, sőt a magyar nyelven való prédikálás megkönnyítésére bőségesen megtűzdelt azokat magyar szavakkal és kifejezésekkel azaz *glosszákkal*. Miközben a kódexek írói is a egyetemes ismereti anyagokat a magyar hallgatósághoz igyekeztek közelebb hozni. Michael de Hungaria néven kiadta a *Sermones tredecim universales*: Tizenhárom egyetemes prédikáció című könyve már annyira népszerű volt, hogy a XV. század végén külföldön számos alkalommal ki is nyomtatták. Ma az eddig a legkorábbi ismert kiadása ennek a munkának a strassburgi, 1482-ből.

Michael de Hungaria művét sokan olvasták, a szigorú, skolasztikus tárgyalásmódhoz ragaszkodó, de tanulságos példákat is bőven alkalmazó beszédekben az uralkodásról, szolgálatról, halálról és más kérdésekről írt. Elmondja továbbá Attila és Leó pápa találkozásának történetét.

Sőt a nagy magyar prédikátoraink úgy, mint Temesvári Pelbárt és a pálos szerzetesek mindig a magyarországi helyzetet s a magyar hallgatóságot látták maguk előtt.

A teológiai irodalom magyar képviselői, mint Michael de Hungaria is a műveltség tekintetében nemzetközi színvonalú és nemcsak az egyházatyák és a nagy középkori teológusokat, hanem az ókori klasszikus szerzők teljes ismeretéről is tanúskodnak. Erről tesz bizonyosságot Andreas Pannoniusnak is, akit talán a legönállóbb középkori magyar teológus elmének nevezhetünk. A Hunyadi János előkelő nemesi származású katonájából, 1445-ben lett szerzetes, aki különböző rendházakban élte le életét. Hazájával való jó kapcsolatát azonban nem vesztette el, sőt egyik művét egyenesen Mátyás ki-

rállynak ajánlotta: *Libellus de virtutibus Matthiae Corvino dedicatus* (Az erényekről szóló könyv, Corvin Mátyásnak ajánlva) (1467. Vatikáni könyvtár). Ez a munkája, valamint egy, a ferrarai hercegnek ajánlott hasonló tartalmú másik könyve (1471) skolasztikus szellemű királytükör egyike, amely a királyok erényeiről szóló teológiai traktátus. További tudós magyar képviselő a XV. Század első felében egy újabb pálos szerzetes, aki Arisztotelész materialista arab továbbfejlesztőjének, Averroesznak radikális filozófiai nézeteit állította szembe a teológia tételeivel.²⁵

Ma már a keresztthordozó körmenetekről Budán a Vízivárosban is tudunk. De tudomásunk van polgári passió előadásokról szintén Budán a XVIII. században. A hét főbűn allegorikus megismeréséről is szó esik ezekben a feljegyzésekben. Városi passiókról és nagypénteki dramatizált körmenetekről tehát elég sok feljegyzés

²⁵ Forrás: A magyar irodalom története: Teológia irodalom. In: A Magyar Irodalom Története 1600-ig, I. Készült a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében főszerk. Sötér István, Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. Lásd még erről: *Horváth Cyrill*: Michael de Hungaria XIII beszéde. ItK 1895. 129–152. – *Gálos Rezső*: Michael de Hungaria. SpFüz 1905. 203–214. – *Hegedüs István*: A magyarországi latin "coelestis lyra." AkÉrt 1914. 18–41. – *Thienemann Tivadar*: A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban. Min 1922. 223–240. – *Karácsonyi János*: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. 1924. 559–624. (Írók, tudósok.) – *Horváth János*: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931. és 1944. – *Kardos Tibor*: A magyar humanizmus kezdetei. Pannonia 1935. 340–359; 1936. 29–78. (A pécsi beszédekről és a Translatióról.) – *Böle Kornél*: Árpádházi Boldog Margit szenttéavatási ügye és a legősibb latin Margit-legenda. 1937. – *Gábel Asztrik*: Magyarországi Sándor mester, a középkori Sorbonne tanára. EPhK 1941. 22–40. – *Lovas Elemér*: Árpádházi B. Margit első életrajzának írója – Marcellus. PannonhFőiskÉvk 1941. 21–71. – *Horváth János*: Andreas Pannonius Cantica Cantorum kommentárjának forrásai. EPhK 1942. 257–287. – *Fehér Mátyás*: Magyarországi Pál O. P. "Summa de penitentia"-ja. 1220–1221. Regnum 1942/3. 274–293. – *Gábel Asztrik*: Egy XIII. századi magyar klerikus párizsi egyetemi szentbeszédgyűjteménye. EPhK 1943. 164–195. – *Radó, Polycarpe*: Répertoire hymnologique des manuscrits liturgiques dans les bibliothèques publiques de Hongrie. 1945. – *Radó, Polycarpus*: Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. I. 1947. – *Mezey László*: Szent István XIII. századi verses históriája. A "Magyar Századok" c. kötetben. 1948. 41–51. – *Mezey László*: Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén. 1955. (A latin Margit-legendákról.)

PÁLOSOK

maradt fenn. Különböző vidékeken a passióéneklés, a stációjárás és a nagyheti ünneplés több dramatikusan formája egészen századunkig fennmaradt.

Krisztus hét szava a keresztfán

1. Áldott Krisztus keresztfán hét igét megmonda:
Bínes népnek példáját kiáltani hagyja.
Krisztus testamentumba, ez földön marada –
Írást róla mint írta Bódog doktor, Béda.
2. Az hét szónak jószágát Krisztus nekünk adjad,
Hét halalos nagy bínnek terhet megbocsássad!
És mint róla származik számtalan ágazatja,
Szent vérednek hullását tőlünk se távoztasd.
3. Krisztus, könyörölj rajtunk: megfojt az kevélség,
Telhetetlen átkozott izgat nagy fősvénység;
Világvesztő torkosság, bujaság, irégység,
Harag minden jót megbánt, jaj, hogy sülyyed restség?
4. Uronk egyik tolvajjal elegyedék szóban,
Mondván néki: „Velem léssz ma paradicsomba!”
„Mondjad nékem, ha’ leszek halálnak markában?”
„Velem léssz ma örökké fénes mennyországban!”
5. Mondá Krisztus keresztfán ötet megvetőknek
„Megbocsássad, szent Atyám, mit ellenem töttek!”
Áldott Krisztus keresztfán „Szomjúhozom!” – mondá –
Kévánságom limbosban és az szent atyákval.
6. „Asszonyállat, ím neked – mondá szent anyjának –
Fiad legyen Szent Jánus; légy anyja Jánusnak!”
7. Krisztus, szent haláloedért ne hagyj gonosz társnak,
Hagyj csak szent anyádnak, kérlek, ne hagyj másnak.
És én szent angyelimmal adtam, mit ígértem:
Tied legyen énvélem az, mit teremtettem.
8. Valaki ez igéket híven megtartandja:
Térdepelvén, szeretvén, mindennap megmondja,
Harminc napnak előtte halálát megtudja,
Uronk Jézus szent Anyját, higgye, hogy meglátja!²⁶

Visszatérve a rovásírásra: Fehérné Walter Anna könyvéből származó felirat eredetije látható az alábbi ábrán.

Fehérné Walter Anna könyvéből származó felirat eredetije

A pilisi-pálos rovásírás fennmaradt emlékeinek áttekintése: Tászkotetői rovás, Körmöcbányai rovás emlék, Pécsi rovás emlék, Dálnoki rovás emlék, Rovásgyűrű felirat, A felvidéki felsőszemeredi római katolikus templom 1482-ből származó két különböző rovás felirat, Homoródkarácsonyi kőrovás, Bonyhai kőrovás, Pedra da Gavea-i sziklán talált feliratok, Bodrogkeresztúri aranylemez, Egri székesegyház romjaiban előkerült rovás, Óbudán talált emlék, Szent István törvények szövegében talált emlék, Gesta Hungarorum szövegében talált emlék, Domonkos torony, Budavár, Cerro Pelado barlang rovásfeliratai Matheiu szerint, 1567-ből származó braziliai rovások, Továbbá dél-amerikai rovások Fehérné Walter Anna szerint, Parajdi rovás emlék, A svájci Anniviers-völgyben talált rovásfelirat etc. Dél-amerikai emlékek 1910-ben fedezték fel a Cerra Póllilla nevű röghegységben (amely nevét a paulilla vagyis pálosokról kapta) a barlangi rajzokat, amelyeket az ott élő pálosok rajzoltak fel.

²⁶ Peer-kódex 194–199. RMKT I2 210–211. Forrás: <http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=505_514_Egyhazi_enekek_es_verses_i_madsagok#4>

SZÖVEGKIADÁSOK

- BAKK-BAKK-GYÁRFÁS 2011 BAKK István - BAKK Erzsébet - GYÁRFÁS Ágnes (szerk.) Pálos Passió Miskolc, MBE 2011.
- GYÁRFÁS ÁGNES 2010. GYÁRFÁS Ágnes: Halotti beszéd latin és magyar nyelven a Pray-kódexben, 6-14. old. In.: GYÁRFÁS Ágnes A HB mondattana MBE, Miskolc, 2010.
- GYÖNGYÖSI 1983. GYÖNGYÖSI Gergely: *Arcok a magyar középkorból*. Szerk. V. Kovács Sándor. Árva Vince (próza) és Csonka Ferenc (vers) fordítása. (Csanádi Adalbert verses zsolozsmáját Csanád Béla fordította.) Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. /Magyar ritkaságok/
- GYÖRFFY (szerk.) 1997. Györffy György (szerk.): *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196*. Bp., Balassi Kiadó, 1997.
- JANUS PANNONIUS Janus Pannonius: *Opera omnia – Összes munkái*. Szerk. V. Kovács Sándor. Bp., Tankönyvkiadó, 1987.
- KACSKOVICS-REMÉNYI-OSZKÓ (szerk.) 2000. KACSKOVICS - REMÉNYI Andrea - Oszkó Beatrix (szerk.): *Peer-kódex*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Bp., Argumentum Kiadó - Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000. /Régi magyar kódexek 25./
- KIRÁLY et al. (szerk.) 1979. Király István [et al.] (szerk.): *Hét évszázad magyar versei. I*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979.
- MADAS (szerk.) 1992. Madas Edit (szerk.): Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530). Bp., Tankönyvkiadó, 1992.
- MADAS-KLANICZAY (szerk.) 2001 Madas Edit - Klaniczay Gábor (szerk.): *Legendák és csodák (13–16. század)*. *Szentek a magyar középkorból. II*. Bp., Osiris Kiadó, 2001. /Millenniumi történelem. Források/
- MEZEI (szerk.) 1983. Mezei Márta (szerk.): *Magyar költők. 18. század*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1983. /Magyar remekírók/
- N. ABAFFY (szerk.) 1990. N. Abaffy Csilla (szerk.): *Czech-kódex. 1513*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1990. /Régi magyar kódexek 4./
- N. ABAFFY (szerk.) 1996. N. Abaffy Csilla (szerk.): *Festetics-kódex. 1494 előtt*. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Bp., Argumentum Kiadó - Nyelvtudományi Társaság, 1996. /Régi magyar kódexek 20./
- NEMESKÜRTY (szerk.) 1990. Nemeskürty István (szerk.): *Magyar Biblia-fordítások. Hunyadi János korától Pázmány Péter századáig*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.
- TARNAI Csetri (szerk.) 1981. TARNAI Andor–Csetri Lajos (szerk.): *Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981. /A magyar kritika évszázadai 1./
- VARJAS (szerk.) 1979. Varjas Béla (szerk.): *Balassi Bálint és a 16. század költői. I*. Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. /Magyar remekírók/

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- HORVÁTH (éd.) 1992. Horváth, Iván (éd.): 1992. *Répertoire de la poésie hongroise ancienne. II*. Paris, Éditions du Nouvel Objet, 1992. /Ad corpus poetarum/
- KABÁN 2004. KABÁN Annamária: *Világ legszebb virága. Egy versszöveg intertextuális beágyazódása*. = Keresztény Szó (15.) 2004. 10. sz. 13-14.
- KRISTÓ (szerk.) 1994. Kristó Gyula (szerk.): *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1994.
- TARNAI 1984. TARNAI Andor: „A magyar nyelvet írni kezdik”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1984. /Irodalomtudomány és kritika/